

Олег Хома

«АРИСТОКРАТИЧНА МЕТАФІЗИКА» І СТЕРЕОТИПИ

Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.

Щодо дослідницьких предметів, широко присутніх в інформаційному полі (наприклад, «теорія еволюції і суспільство», «експеримент Лібета і свобода волі» тощо) усталюється доволі стереотипне сприйняття, вельми живуче в «масовій свідомості». Варто зазначити, що така стереотипізація притаманна не лише «народним уявленням», але, як не дивно, й академічному середовищу. Ба більше, саме це середовище часто якщо не продукує самі примітивізації, то принаймні створює приводи для їхнього виникнення.

Зрозуміло, що стереотип – річ корисна, адже дає можливість «усталити» наявні знання (які насправді є завжди динамічними, багатоаспектними і неповними). Це свого роду однозначна мітка, що лишається в пам'яті й уможливорює нашу обізнаність, особливо щодо предметів, які не привертають нашого першочергового фахового інтересу¹. Наприклад, швидкий спогад про те, що Земля обертається навколо Сонця, а не стоїть на чотирьох слонах і черепасі, є вельми корисним стереотипним уявленням. Неприємності з'являються тоді, коли ці наші мнемонічні мітки абсолютизуються й у всій своїй «абстрактності» (за Гегелем) сприймаються як «безсумнівні істини»². Тоді

© О. Хома, 2021

¹ Під стереотипом тут розуміється «стереотип свідомості», деяке спрощене й відносно легко засвоюване знання, що має технічний характер. Пізнавальна цінність такого стереотипу залежить передовсім від коректності процедури його вироблення та від релевантності його вжитку. Негативні конотації, пов'язані зі словом «стереотип» у пізнавальному контексті, насправді стосуються «хибного стереотипу», результату порушення описаних щойно базових умов. Сам по собі «стереотип» не відіграє лише негативну роль у пізнанні.

² Для справедливості слід зазначити, що навіть хибні абсолютизації стереотипів іноді можуть мати плідні наслідки й у житті, і в наукових дослідженнях. Наприклад, репрезентаціоністська інтерпретація філософії Декарта, що почасти склалася ще в XVII ст., призвела до появи трансцендентальної філософії століттям пізніше та нових версій останньої навіть у XX ст. (Гусерль, Гайдегер). Але після досліджень Мішеля Анрі (1963), а особливо – після подальших історико-філософських розвідок, присвячених «само-афектації cogito» [Marion 1991; Mehl 2012 etc.], Гайдегера штучно винайдена формула *cogito me cogitare* є фактично некоректним тлумачення Декартової концепції мислення. Однак зазначена формула давно перетворилася на стереотип, що живе своїм власним життям у дослідницькому середовищі. Чимало фахівців з феноменології настільки покладаються на цей стереотип, що навіть не чули про незрівнянно обгрунтованіші в текстологічному плані тлумачення (наприклад, через власне Декартову формулу *videre videor*). Як можна про щось «не почути» в сучасному світі, переповненому інформацією?

ми забуваємо про величезну кількість нюансів і застережень, без яких обертання Землі навколо Сонця слугуватиме не так нашої обізнаності, як нашої обмеженості, занурюватиме нас у штучно створені ілюзії.

Книга Бернара Жолібера³ «Декарт під питаннями: настійлива необхідність повернутися до текстів» є велими корисною саме з огляду на шкідливість абсолютизації стереотипів і вирішальну роль емпіричної перевірки у фактичних питаннях (а розуміння чіткості філософських ідей завжди залежить від конкретних текстів, текстологічних фактів, що слугують основою для теоретичних тлумачень). Книга присвячена критиці восьми обраних автором хибних сучасних уявлень⁴, пов'язаних із філософією Декарта. Усі вони виглядають радше як упереджене викриття підступних намірів (*relever de procès d'intention*), властивих філософії останнього, ніж як «об'єктивні констатації» [Jolibert 2020: 9]⁵. Тож і «аристократична метафізика» (так називав картезіанство Анрі Гює [Gouhier 2006: 267]) не уникає стереотипізації.

Звісно, історія філософії як дисципліна часто стикається з хибними абсолютизаціями, що набули форми поширених стереотипів «масової свідомості». Багато в чому природна функція історика філософії полягає саме в «розвіюванні» ілюзорних уявлень про філософські вчення минулого, зумовлених чим завгодно, тільки не методологічно коректним послуговуванням надійними текстовими ресурсами. Чимало підтверджень цього ми бачимо й у зв'язку з філософією Декарта. Дивно, що Жолібер не згадує, наприклад, про нещодавню книгу Дені Камбушнера, присвячену тій самій темі нейтралізації хибних стереотипів, пов'язаних із постаттю Декарта [Kambouchner 2015]⁶, хоч і включив до бібліографії інше дослідження цього автора, коментар до Декартових «Пасій душі» (мабуть, через одрук, хибно датований 1964, а не 1995 роком). Утім, сама поява рецензованої книги засвідчує поширеність проблеми хибних стереотипів у французькому суспільстві, де викладання філософії завжди було істотним сегментом освітньої системи. Маємо справу зі зворотним боком філософської освіти: що поширенішою вона є, то більших масштабів набуває примітивізація в засвоєнні філософських концепцій.

Мета книги «Декарт під питаннями» визначена Жолібером так: «перед лицем громадської думки віддати Декартові належне, вийшовши за межі тих доктринальних спрощень, що вказують радше на опортуністичну зраду, ніж на просту розбіжність

Тільки якщо, перебуваючи в полоні уявлень, які вважаєш «елементарними» і тому «безальтернативними», не готовий виявити критичність у тому чи тому питанні. У подібні ситуації, на жаль, неминуче потрапляє будь-який дослідник, зосереджений на своєму фаховому предметі.

³ Б. Жолібер спеціалізується на питаннях філософської освіти і філософії освіти в цілому. Нині професор-емерит, колишній викладач Еколь нормаль. Автор численних публікацій, зокрема присвячених популяризації філософії. Друкується переважно в журналі *L'enseignement philosophique*, що є виданням «Асоціації викладачів філософії у державних навчальних закладах». Співдиректор серії «Філософія і освіта» у видавництві L'Harmattan, де з 2009 року опублікував сім книг. Не будучи фаховим істориком філософії, активно досліджував історію філософської освіти.

⁴ Кожне з них критикується в окремому розділі: I. Чи слід говорити про мислення тварин? II. Чи може людина називатися «паном і володарем природи»? III. Чи потрібно засуджувати пасії? IV. Чи вільні ми відмовитися від очевидності? V. Декарт – плагиатор св. Августина? VI. Що означає філософувати? VII. Чи зводиться реальність до математики? VIII. Навіщо потрібна «тимчасова» мораль?

⁵ Надалі посилання на це видання подаватимуться у спрощеному вигляді: лише номер сторінки після скорочення р., у круглих дужках. Наприклад, (р. 2).

⁶ На відміну від Жолібера, Дені Камбушнер, що є визнаним декартознавцем, визначив доволі повний реєстр хибних стереотипів – 21 сюжет, пов'язаний з істотними спотвореннями засадничих ідей Картезія, у тому числі й із провини академічної публіки. Також він проаналізував ті особливості Декартового стилю філософування, що мимоволі «спривокували» надмірно спрощене розуміння відповідних тез.

тлумачень» (р. 8). Книга закликає звернутися «до самих текстів», «прочитати Декарта уважніше» (р. 9). Згадані вісім тем задали структуру книги, що складається зі Вступу, восьми розділів і доволі короткої бібліографії.

Особливістю викладу є короткі анотації кожного з розділів у Вступі, де описуються відповідні хибні стереотипи щодо Декартового вчення і позначається перспектива критики цих стереотипів. Наділі ж, у розділах, автор звертається до низки Декартових текстів, які містять важливі нюанси і спростовують той чи той стереотип. Утім, останню вимогу реалізується не завжди. Адже іноді автор розглядає Декартові вчення, що зазнавали критики (важко знайти бодай одну ніким не критиковану картезіанську концепцію), але не стали предметом «найпоширеніших сучасних звинувачень на адресу Декарта» (р. 9).

Зупинимося на розділі IV, присвяченому співвідношенню вільного розсуду – *libre* чи (у деяких місцях французького перекладу Заперечень і Відповідей) *franc arbitre* і очевидності. Структура викладу в ньому стандартна: спочатку формулювання проблеми, потім – кілька параграфів, присвячених розглядові Декартових текстів стосовно зазначеної проблеми, що завершуються Висновком. Ідеться про закиди деяких авторів Заперечень проти «Медитацій» (Гасенді, Картер): воля в Декарта неіндиферентна щодо очевидності, яка нібито підважує і свободу людини, і свободу Бога. Звісно, це давня критика, нині ж Декарта сприймають радше як філософа свободи, ніж як «гробаря» останньої. Прокоментувавши низку ключових Декартових текстів, присвячених здатності волі відмовлятися від згоди з очевидністю, автор висновує, що в Декарта очевидність хоч і зобов'язує, але не примушує волю (р. 92, 102). Звісно, це не усуває жодного «стереотипу», бо нині Декарта не підозрюють в детермінізмі. Хоча в інших розділах автор справді дає текстологічні підстави для критики поширених хибних уявлень про Декарта.

Загалом книга виразно орієнтована на обізнану з Декартом широку публіку, що зайвий раз засвідчує наявність останньої у Франції. Власне, така публіка є ти атрибутом культурної нації, що зумовлює важливий суспільний запит на якісну історію філософії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Хома, О. (2016). Роль скептичної очевидності в Першій і Другій «Медитаціях». Стаття перша. Сумнів за Декартом і Секстом Емпіриком. *Sententiae*, 35(2), 6-22. <https://doi.org/10.22240/sent35.02.006>
- Хома, О. (2017). Роль скептичної очевидності в Першій і Другій «Медитаціях». Стаття друга. *Certitudo*. *Sententiae*, 36(2), 18-29. <https://doi.org/10.22240/sent36.02.018>
- Gouhier, H. (2006). *La pensée religieuse de Descartes*. Paris: J. Vrin,
- Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.
- Kambouchner, D. (2015). *Descartes n'a pas dit: un répertoire des fausses idées sur l'auteur du Discours de la méthode avec les éléments utiles et une esquisse d'apologie*. Paris: Les Belles lettres.
- Marion, J.-L. (1991). Le cogito s'affecte-t-il? In Marion, J.-L., *Questions cartésiennes: méthode et métaphysique* (pp. 153-188). Paris: PUF.
- Mehl, É. (2012). Auto-affection et *cogito*. Sur le cartésianisme de Michel Henry. In S. Ebbesmeyer (Ed.), *Emotional Minds* (pp. 31-50). Berlin & Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110260922.31>

Одержано 10.01.2021

REFERENCES

- Gouhier, H. (2006). *La pensée religieuse de Descartes*. Paris: J. Vrin.
- Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.
- Kambouchner, D. (2015). *Descartes n'a pas dit: un répertoire des fausses idées sur l'auteur du Discours de la méthode avec les éléments utiles et une esquisse d'apologie*. Paris: Les Belles lettres.
- Khoma, O. (2016). The Role of Skeptical Evidence in the First and Second "Meditations". Article 1. The Doubt according to Descartes and Sextus Empiricus. *Sententiae*, 35(2), 6-22. <https://doi.org/10.22240/sent35.02.006>
- Khoma, O. (2017). The Role of Skeptical Evidence in the First and Second "Meditations". Article 2. Certitudo. *Sententiae*, 36(2), 18-29. <https://doi.org/10.22240/sent36.02.018>
- Marion, J.-L. (1991). Le cogito s'affecte-t-il? In Marion, J.-L., *Questions cartésiennes: méthode et métaphysique* (pp. 153-188). Paris: PUF.
- Mehl, É. (2012). Auto-affection et *cogito*. Sur le cartésianisme de Michel Henry. In S. Ebbersmeyer (Ed.), *Emotional Minds* (pp. 31-50). Berlin & Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110260922.31>

Received 10.01.2021

Олег Хома

«Аристократична метафізика» і стереотипи. Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.

Огляд книги Review of Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.

Oleg Khoma

“Aristocratic metaphysics” and stereotypes. Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.

Review of Jolibert, B. (2020). *Descartes en questions: l'urgence d'un retour aux textes*. Paris: L'Harmattan.

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnytsia National Technical University.

Олег Хома, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: quid2anim@gmail.com
